

Kapitola 13 z

Velký rozhovor: *Příroda a péče o duši*

Napsal Belden Lane

Vydalo nakladatelství Oxford University Press, červen 2019

Použito se svolením účastníků obřadů přechodu pro starší.

Kapitola třináctá

Jeskyně: Lewisova jeskyně a Ignáce z Loyoly

"Jeskyně, do které se bojíš vstoupit, skrývá poklad, který hledáš." --Joseph Campbell¹

"Není to nic jiného než černá tekutina. Temnota žije vlastním životem. Pronásleduje tě. Plazí se a plíží se kolem vás, když se pohybujete. Při každé příležitosti se zdá, že se vyhrne a přitiskne se k vašim zádům. Někdy ji skutečně cítíš... neúprosnou a nelítostnou. -- H. Dwight Weaver, *Missourské jeskyně v historii a legendách*.²

Dostal jsem kombinaci k visacímu zámku na ocelové bráně u ústí jeskyně. Jeskyně v Missouri jsou zapečetěné kvůli ochraně ohrožených netopýrů šedých a netopýrů indiánských. Měl jsem však problém. Kdybych se po vstupu dovnitř natáhl kolem sloupku, abych ho znovu zamkl, neviděl bych čísla, až bych ho chtěl při odchodu *odemknout*. Měl bych se zamknout bez možnosti úniku, dokud druhý den nedorazí mí přátelé z Ochrany jeskyní a krasu? Nebo ji nechat odemčenou s možností, že za mnou někdo v noci přijde? Na mysl mi přišli vaříči pervitinu z venkova v Missouri. Takové šílené věci se vám honí hlavou, když trávíte noc sami v odlehlé jeskyni dole v Ozarku.

Jeskyně Lewis se nachází v okrese Ripley v jihozápadní části státu Missouri, nedaleko hranic s Arkansasem. Nedaleko prochází historická trasa Natchitoches Trace, indiánská stezka na jihozápad, kterou v 19. století využívali průkopníci. Z Poplar Bluffu jsem jel po dálnici 160 na západ a projížděl okresním městem Doniphan se 14 000 obyvateli. Celé město včetně soudní budovy bylo 19. září 1864 vypáleno vojáky armády Unie. Mstili se tak prokonfedačním partyzánským jednotkám operujícím v okolí a ukrývajícím se v nedalekých jeskyních.

Lewisova jeskyně byla jednou z největších v oblasti a nacházela se několik mil severně od města. Pramenitý potok z ní vytéká do potoka Big Barren Creek a nakonec se vlévá do řeky Mississippi. Ještě v roce 1930 se majitel jeskyně, pan James Lewis, pokusil z ní udělat výstavní jeskyni, zavěsil sem několik elektrických světel a vybíral vstupné. Zřejmě to nebylo dost efektivní a jeho projekt skončil.

Tento klikatý průchod byl po tisíce let vyhlouben vodou, která si razí cestu vápencem. V jižní části Missouri se nachází více než 6 400 jeskyní, které vytvářejí krasovou geografii plnou tajemných závrťů a podzemních jeskyní. Lidové pověsti vyprávějí o obřích jeskynních medvědech, kteří v nich číhají, o moonshinerech vyrábějících nelegální whisky, o padělatelích a banditech jako Jesse James, a dokonce i o skrytém vchodu do ztraceného stříbrného dolu. A samozřejmě o Tomu Sawyerovi a Becky Thatcherové, kteří se ztratili v temné jeskyni a dohořela jim poslední svíčka.

Toho rána jsem dorazil ke vchodu do jeskyně a přišel jsem připravený na tento zážitek, nebo jsem si to alespoň myslel. Měl jsem s sebou tři potřebné zdroje světla, které jsou k jeskyni potřeba, helmu, chrániče kolen a náhradní oblečení, abych byl v teple a suchu. Dostal jsem ústní popis toho, co mám očekávat. Nezapomněl jsem, že se mám vyhýbat bočním chodbám, kde bych mohl zabloudit, a že mám mít hlavu skloněnou, když se budu plazit úzkými místy. Bylo mi řečeno, že se budu brodit vodou hlubokou po kolena několik set metrů a že mám při přechodu

hledat zářez ve skále na druhé straně. Ale než jsem si uvědomil, že jdu špatným směrem, držel jsem batoh nad hlavou s vodou téměř po prsa. Odbočil jsem doprava a sledoval špatný zářez. Moje první znervózňující chyba.

S mokrým oblečením, kluzkými botami a stálou teplotou v podzemí 58 stupňů jsem potřeboval najít tábořiště a obléct se do suchých věcí. Nakonec jsem našel relativně rovné místo, kde jsem si mohl rozložit podložku a spacák. Kde nad hlavou nepřetržitě nekapala voda. Bylo to necelých tisíc metrů, ale dost daleko vzadu, takže jsem si neviděl na ruku před obličej. Strávil jsem tam noc, sám ve tmě.

Jeskyně se táhne více než 3 000 stop a tu a tam se otevírá do větších prostor. Ještě dále pokračuje podvodní chodbou. Potápěči stále zkoumají, kam až sahá. Zvuk pohybující se vody se ozývá chodbami jako vzdálené hlasy. Ze stropu visí krápníky ve tvaru sodovkových brček, tu a tam sahají dolů v dlouhých ramenech mokré skály, dokonce v záhybech splývavé drapérie. V temné vodě plavou slepé jeskynní ryby, albínští salamandři, skrz které je vidět, netopýři, kteří se drží na stropě. Naprostá absence světla v jeskyni byla zneklidňující.

Poté, co jsem usnul, abych se zahřál ve spacáku, jsem se probudil a vůbec jsem nevěděl, kolik je hodin. V jeskyni zažíváte zvláštní pocit bezčasí. Bez slunce jako měřítko ztrácí čas smysl. Pořád je noc; nemáte jasno v tom, kdy je čas spát, jíst nebo bdít.

Nechal jsem si vybavení a vydal se na průzkum jeskyně dál, abych se ujistil, co tam je a co není. Na kluzkém jílu jsem musel být opatrný, zejména při přelézání kamenů. Většina nehod v jeskyních je způsobena ztrátou světla, bleskovým zaplavením nebo vážným zraněním při pádu.

Všude kolem mě se stěny jeskyně ve světle čelovky třpytily od kapající vody nebo lesklých minerálních usazenin. Při absenci všeho kromě malého kruhu světla oceníte jemnost barev. Několik odstínů černé a šedé, které obkreslovaly stěny a římsy. Rezávě červená hlína pod nohama, slámově zbarvený písek na dně potoka.

Šel jsem dost daleko, abych v dálce za vysokým čertovým mostem slyšel šumění hlubší vody. Pak jsem se vrátil do kempu. Tam jsem si dal jídlo z mrazem sušeného hovězího stroganového a gorp s horkou čokoládou. Pokračoval jsem v psaní deníku do noci (nebo to byl den?), když jsem se snažil vypořádat s tím, co se ve mně vzedmulo při příchodu do jeskyně. Žalm v lekcionáři na ten den, číslo 139, byl znepokojivě vhodný. "Když si ustelu v hlubinách, ty jsi tam."

Když jsem vstupoval do jeskyně, věděl jsem, že budu fyzicky v bezpečí, pokud učiním nezbytná opatření. Uvnitř se neskrývaly žádné příšery. Ale ze všech výletů, které jsem v průběhu let do backcountry podnikl, jsem měl při očekávání tohoto větší strach než při kterémkoli jiném. Nebyly to jen mé obavy z toho, že strávím noc sám v prostoru vysokém pět až devět metrů, širokém devět až osmnáct metrů a hlubokém půl kilometru. V té době jsem si s sebou brala i spoustu vnitřních zavazadel. Znovu jsem bojoval se svou vírou. Vyrovnávat se s tajemnou postavou Ježíše, která mě pronásledovala celý život. Sestoupit do podzemí, do naprosté tmy, je asi to *poslední* místo, kam byste chtěli v zápase s Bohem jít.

Strach a moudrost jeskyně

Existují živelné archetypy krajiny, které zasahují hluboko do psychiky a probouzejí nevyřešené obavy. V této knize jsme se s nimi již setkali v souvislosti s divokými požáry, větrnými bouřemi, kaňony a rozbouřenými řekami. Příběhy o pohybu v temné jeskyni a

opětovném nalezení cesty ven procházejí folklorem mnoha kultur . . od Thesea v jeho labyrintu na Krétě až po Glumovu jeskyni v Mlžných horách, kde Bilbo Pytlík ukradl prsten moci. Jeskyně vyvolávají neobyčejnou hrůzu, i když odhalují stejně děsivou moudrost.

Mircea Eliade si všiml, že v archaických kulturách hrála jeskyně důležitou roli při šamanských iniciačních obřadech. Symbolizovala přechod do jiného světa. Pro zasvěcované se jeskyně stávala světelným místem.³ Indiáni kmene Yaqui v Sonorské poušti v jižní Arizoně například vyprávějí o posvátné jeskyni na svazích Červené hory, Sikil Kawi. Napůl mýtické místo, které je těžké najít. Otvor jeskyně není větší než malý liščí brloh. Vtěsnáte se do úzké chodby mezi skalami a pohybujete se ve tmě. Když se dostaneš dál, sedneš si na kládu, aby sis odpočinul, ale kláda se změní v hada, který se kolem tebe ovíjí. Ať se podíváš kamkoli, ve stínech se pohybují divoká zvířata - staré vzpomínky na věci, kterých ses celý život bál.

Pokud se však nezalekneš, zavede tě stařec do vnitřní jeskyně, kde na stěnách visí jakýkoli talent (jakýkoli dar), po kterém jsi kdy toužil. Můžeš si svobodně vybrat, cokoli si přeješ. Možná je to dar být spisovatelem nebo vypravěčem, talent hrát na flétnu nebo vyřezávat masky, umění cvičit koně nebo umět se zneviditelnit. Stačí jen vědět, co chcete, a i toto poznání může vyrůst z tamní temnoty.

Při odchodu však míváte jámu plnou chřestýšů. Pokud v tu chvíli podlehnete svému strachu - pokud se pokusíte popřít děsivá a zlomená místa ve svém životě - váš strach vás promění v jedno ze zvířat, která jste viděli v jeskyni. Pokud se však znovu vrátíte do světa (a tím si člověk nemůže být nikdy jistý) - pokud si s sebou poneseš nalezenou nebojácnost i dar, který jste si vybrali - budete mít svobodu tento dar po zbytek života s chutí praktikovat. Podle moudrosti Yaquiů je přivlastnění si daru otázkou zvládnutí strachu.⁴

Přesto jsou chvíle, kdy strach z jeskyně může být tak neschopný, že si nedokážete představit, že byste unikli jeho hrůze. *Diagnostický a statistický manuál duševních poruch* hovoří o závažných fobiích z prostředí, které postihují některé lidi, včetně neduhů, jako je nyktofobie - intenzivní a bezdůvodný strach ze tmy, často doprovázený záchvaty paniky, dušností a bušením srdce.⁵ Je to neobvyklý, patologický strach, přesto nás všechny dráždí hororové příběhy a filmy o tom, jak jsme uvěznění na temném místě nebo pohřbeni zaživa. Buď je milujeme jako katarzní uvolnění, nebo se jim všemožně vyhýbáme. Nechceme tam jít.

Vzpomínám si, jak jsem poprvé četl povídku Edgara Allena Poea "Sud Amontillado", která si hraje se strachem z uvěznění v jeskyni. Hlavní hrdina vyláká svého nepřítel do podzemních katakomb italského města, kde ho připoutá ke zdi a zapečetí cihlami a maltou, zatímco muž s hrůzou přihlíží. Audrey Hepburnová ve filmu *Čekaj do tmy* z roku 1967 hraje slepou dívku, která se ve svém potměšilém bytě snaží uniknout zoufalému vrahovi. V kultovním klasickém filmu *Noc ožvlých mrtvol* (1968) útočí zombie na lidi uvězněné v temném sklepe venkovské usedlosti.

Jeskyně jsou zkrátka místa, kde číhají děsivé věci nebo kde se snažíme ukrýt před ještě děsivějšími věcmi. V Písmu je jeskyně místem, kde se setkáváme s hrůzami smrti. David se před králem Saulem ukrývá v jeskyni v poušti Engedi. Eliáš prchá před Jezábel do jeskyně na hoře Choréb, kde slyší tichý Boží hlas. Ježíš stojí před jeskynním hrobem a volá: "Lazare, vyjdi ven!" a strach Marie a Marty se navždy promění. Mojžíš se ukryje ve skalní rozsedlině, kde může zahlédnout procházejícího Boha, aniž by zemřel na následky šoku.⁶

Jeskyně nás doslova přenášejí zpět do hlubokých časů. V Lascaux v jižní Francii jsou paleolitické jeskynní malby záhadných koní a jelenů staré více než 17 000 let. V jeskyni Gabarnmung v australském Severním teritoriu jsou malby staré přes 35 000 let. Je to virtuální strop Sixtinské kaple pokrytý obrazy krokodýlů, klokanů a dalších posvátných postav z doby snů.

V některých kulturních tradicích hrají jeskyně důležitou roli v příbězích o stvoření světa. Navahové v Novém Mexiku mluví o prvních lidech (Dinech) jako o lidech, kteří se vynořili z podzemí, z díry ve stropě podsvětí. Jejich kivy jsou jeskynní místa vyhloubená v zemi, kde se provádějí posvátné rituály. Mají uprostřed hliněné podlahy otvor (*sipapu*), který symbolizuje původní místo vynoření.

Jeskyně je lůnem Matky Země, místem zrození a obnovy. V Platónově mýtu o jeskyni prochází filozof světem stínů do světla rozumu a krásy. Svatý Benedikt žil v jeskyni v horách jihovýchodně od Říma tři roky, než založil svou mnišskou komunitu. Mohamed v jeskyni na hoře Híra slyšel hlas anděla Gabriela, který mu předříkával slova Koránu. Podzemní komora se stává portálem mezi světy. Místem osvícení, kde hrdina najde dračí poklad, kde vzniká nový život.

Skutečné jeskyně mají nejrůznější tvary a velikosti v závislosti na tom, jak se v průběhu času geologicky utvářely. Roztokové jeskyně jsou vyhloubeny povrchovou vodou, která prořezává rozpustnou horninu. Voda bohatá na oxid uhličitý prosakuje vápencem nebo dolomitem a vytváří slabou kyselinu uhličitou, která se zažírání do kamene. Dobrým příkladem je Mamutí jeskyně v Kentucky. Je to nejdelší jeskyně na světě, která má 450 mil zmapovaných chodeb vinoucích se v pěti úrovních hluboko do země.

Dalším typem jsou mořské jeskyně, například největší na světě na Novém Zélandu, které oceánské vlny vyhloubily v pobřežních skalách. Ledovcové jeskyně vznikají v důsledku tání vody v ledovci nebo pod ním. Sopečné lávové jeskyně vznikají, když se tekoucí láva pohybuje pod zpevněným povrchem dřívějšího proudu. Pod svahy sopky Kilauea na Velkém ostrově na Havaji se táhne čtyřicet kilometrů dlouhá lávová jeskyně. Speleologové zkoumají, jak se tyto jeskyně vyvíjejí, jaké skalní útvary v nich vznikají a jací živočichové v nich žijí.

Když druhý den dorazili moji přátelé jeskyňáři a prozkoumali jsme jeskyni Lewis, byl jsem ohromen tím, co jsme v ní našli. Na dně jeskyně jsme viděli zkamenělé horniny známé jako stromatolity, které zde zůstaly z prvohorního moře, jež kdysi před 500 miliony let pokrývalo jižní Missouri. Jsou to malé zaoblené kopečky, které se časem vytvořily z několika vrstev sinic. Představují nejstarší záznam života na Zemi. Nejstarší z nich, které byly kdy nalezeny, byly staré více než 3,5 miliardy let. Tam v útrobách Země, kde život zůstává naprosto cizí a řídký, jsem se setkal s jednou z nejranějších forem života na planetě.

Odhalení známek života v temnotě jeskyně je to, v co doufáme v "temných nočních" pasážích našeho života. Překvapivě se to děje, pokud čekáme dostatečně dlouho. Při dostatečné představivosti a milosti se objeví nové možnosti. Ignác Loyola se to dozvěděl ve významném zlomovém okamžiku svého života, když v podzemní temnotě objevil nečekané dary. Formativní zážitek z jeskyně dal vzniknout jeho Duchovním cvičením.

Ignác a jeskyně v Manrese

Ignác Loyola (1491-1556) se narodil v severním Španělsku v rodině baskické šlechty. Baskové jsou odedávna hrdí na svůj osobitý jazyk a kulturu. Zůstávají zuřivými obránci země,

kteřou po tisíce let drží v západních Pyrenejích. Tvrdí, že baskičtina byla jazykem, kterým poprvé mluvili Adam a Eva v rajske zahradě. Sám ďábel se ji učil sedm let, ale nikdy se nenaučil více než tři slova.

V mládí poslal otec Ignáce na královský dvůr v Madridu, kde se z něj stal nadějný mladý rytíř. Jeho přátelé mu říkali Iñigo a obdivovali ho pro jeho důvtip a bezstarostnou bujnost. Měl oko pro dámy a byl připraven bojovat, kdykoli se mu zachtělo.⁷ Když Francouzi v roce 1521 napadli nedaleké město Pamplona, vrhl se na jeho obranu a shromáždil své muže na hradbách. Jeho válečnická kariéra však skončila, když mu dělostřelba zlomila jednu nohu. Po zbytek života kulhal.

Když se Ignác zotavoval z četných operací, četl životy svatých a prožil dramatické obrácení. Představoval si, jak se stává Kristovým vojákem a začíná novou statečnou výpravu na pouť do Jeruzaléma. Dostal se však jen do města Manresa nedaleko Barcelony na pobřeží. Tam se jeho iluze rozpadly. Všechno se zhroutilo. Iñigo prošel temnou nocí duše, zůstal téměř rok a několik měsíců žil v jeskyni. Nakonec začal psát svá Duchovní cvičení.

Z ústí vápencové jeskyně u řeky Cardoner viděl deset mil vzdálený zubatý hřeben Montserratu. Předtím se tam zastavil, bděl a zanechal svůj meč před oltářem Panny Marie v benediktinském opatství nedaleko vrcholu hory. Zavázal se, že bude pro Boha konat velké věci.

V Manrese se však pro něj spojily drsné symbolické skutečnosti hory, řeky a jeskyně. Vždy usiloval o horské výšiny - snažil se být nejpůsobivějším rytířem u dvora, nejstatečnějším vojákem a nyní i nejlepším ze všech světců. Přesto se náhle velkolepost jeho života - jeho nesmírná schopnost sebeklamu - stala bolestně zjevnou. Donutil ho sestoupit z hory a vejít do jeskyně. Tváří v tvář práci řeky, která vyhloubila kaňon jeho vnitřního života. Ukázalo se, že to bylo nejtěžší období jeho života, které podkopalo základní kámen všeho, co znal.

Poprvé se ocitl sám bez obdivovatelů, bez nikoho, koho by mohl zaujmout svou pověstí. Kdysi hrdý voják upadl do temné deprese z prázdnoty svého dosavadního života a nejistoty, co bude dál. Elegantní dvořan si nechal narůst vlasy a nehty a žebřal na ulicích o jídlo. Den za dnem chodil bez jídla. Pohltil ho pocit opuštěnosti a bál se, že mu Bůh nikdy neodpustí jeho hříchy. Byl v pokušení spáchat sebevraždu, vrhnout se do trhliny v hlubinách jeskyně.

Pak ale přišel zlom. Tricetiletý kavalír byl vždycky mužem, který si potrpěl na smysly: Krásné ženy, krásné šaty, chuť dobrého vína, vzrušení z boje zblízka. Nyní vnímal, že k němu Bůh promlouvá prostřednictvím smyslového působení okolní krajiny. Obdržel vidění, které později popsal jako jediný a nejsilnější zážitek svého života. Přišlo, když seděl u řeky před jeskyní. Najednou si uvědomil, že je obklopen krásou. "Oči jeho chápání se začaly otevírat." ⁸

Iñigo vnímal celé stvoření v novém světle, "viděl Boha ve všech věcech" - což bylo ústřední téma, které rozvíjel po zbytek svého života. Všiml si mnoha vrstev úžasu, které sledoval napříč přírodním světem a které na každém místě odhalovaly udržující Boží lásku. V *existenci* základních prvků, jako je voda a skála. V kvetoucím, oživeném *životě* rostlin. Ve *smyslovém citění*, kterého jsou zvířata schopna. A nakonec v jiskřivé *inteligenci* lidských bytostí. Každý z těchto kroků ho nakonec dovedl k uvědomění si sebe sama (a všeho ostatního) jako příbytku Božího Majestátu, naznačujícího obraz a podobu Boha.⁹

V té době také obdržel vidění Ježíše a spatřil muže z Nazareta "v celém jeho lidství". Bůh, kterého hledal, musel být zakotven ve smyslové zkušenosti tohoto světa, v Bohu, který se stal tělem. Nepřesvědčily ho abstraktní představy o Ježíši, ale konkrétní a pozemské obrazy Boha

žijícího v tomto světě. Táhlo ho to například do Jeruzaléma, aby se mohl dotknout a vidět skutečná místa, kde žil člověk, tento nový kapitán, který se nyní dožaduje jeho věrnosti. Představa kontemplance Ježíše na fyzických místech, která obýval, se stala nití táhnoucí se celými Exerciemi.¹⁰

Následně se z jeho zkušenosti z jeskyně v Manrese vynořila nová nebojácná integrita. Nová odvaha založená nikoli na baskickém machismu a romantickém rytířství, ale na Iñigově důvěře, že svět je naplněn Boží slávou... a že přebývá i v něm.

Po návratu z Jeruzaléma strávil více než dvanáct let vzděláváním, nejprve se učil latinu s dětmi v Barceloně a nakonec získal magisterský titul na univerzitě v Paříži. V Paříži shromáždil skupinu společníků, kteří se stali prvními členy Tovaryšstva Ježíšova, založeného v roce 1540. Jako generál řádu Ignác následujících patnáct let vysílal jezuitské misionáře do celého světa - zakládal školy a koleje, vycházel vstříc potřebám chudých a přizpůsoboval svou vizi křesťanské víry kulturám, do kterých přicházeli.

Ignácovská spiritualita: Ignácova spiritualita: imaginace a práce s duší

Není náhodou, že si Iñigo začal dělat poznámky pro svá *Duchovní cvičení* v jeskyni. Tam v podzemní temnotě zkoumal komplex motivů, přitažlivostí a vznětů, které se mísí v lidské psychice a vedou člověka k celistvosti nebo rozpadu. Naučil se, že toto je základní látka práce s duší.

Ignaciánská spiritualita se liší od vznešené, sebeprázdné mystiky, kterou jsme dříve viděli u Farida ud-Dína Attara, Původce nebo Řehoře z Nyssy. Jejím cílem je sjednocení s Bohem v Kristu, ale jejím východiskem je lidská zkušenost v jejích nejhlubších hlubinách a výšinách. Odvažuje se provést nebojácnou inventuru toho, co nám funguje a nefunguje. Tne do živého při rozhodování o tom, co máme konečně udělat.

Ignácovský způsob trvá na tom, že se s božským tajemstvím setkáváme nejen v Písmu a církvi, ale také v celé šíři lidské zkušenosti a v temných zákoutích přirozeného světa. Jeskyni považoval za ideální místo pro zpytování svědomí, pro zkoumání hlubin (a machinací) lidské duše. Jak říká Barbara Brown Taylorová, když popisuje práci duchovního vedení: "K poradcům chodíme, když chceme pomoci dostat se z jeskyně. K režisérům chodíme, když jsme připraveni nechat se vést dál." .¹¹

Ignácovy exercicie jsou výslovným návodem, jak doprovázet druhé v duchovním životě, nejlépe po dobu třiceti dnů věnovaných rozjímání a modlitbě. Tato cvičení rozdělil do čtyř "týdnů" nebo částí. V prvním týdnu provedl svého rekolekcionáře něčím ze své vlastní zkušenosti v jeskyni, časem očisty a uvolnění. Začínal uvědoměním si Boží bezpodmínečné lásky a pekla, kterému znovu a znovu říkal "ne". .¹²

Naléhá na adresátku, aby si uvědomila, jaký hřích ji odděluje od Boha, jak snadno přenáší vinu na někoho jiného, jak jí její zahleděnost do sebe brání slyšet Boží hlas v nitru. Během prvního týdne navrhuje, aby čas od času fyzicky vstoupil na temné místo. Ze zkušenosti ví, že modlit se se zataženými stíny, být "zbaven světla" může být užitečné v konfrontaci s temnotou uvnitř.¹³

To vedlo ve druhém týdnu k rozhodovacímu bodu v životě režisérky, kdy se rozhoduje mezi dvěma normami, rozhoduje se, koho bude nakonec milovat, jaká rozhodnutí musí učinit.

Ve třetím a čtvrtém týdnu pak Iñigo přenáší režii do intenzivní, důkladně smyslové četby evangelijních příběhů o Ježíšově životě, smrti a vzkříšení.

Vysvětlil, že při vytváření vlastního "Ježíšova příběhu" musíte použít svou představivost a vžít se do kontextu a geografie příběhu. Zapojit to, co nazval "kompozicí místa", a používat pět smyslů. Vezměme si například Lukášovo vyprávění o jeskyni v Betlémě, kam přichází velmi těhotná Marie se svým znepokojeným manželem. Je cítit zatuchlina zvířat. Všimne si hromádky slámy naházené na nedaleký seník. Představíte si sami sebe jako služebnou, která se skrývá za postroji a mulími dekami, připravenou pomoci, bude-li třeba. Stručně řečeno, říká Iñigo, míra, do jaké si příběh uděláte svým, závisí na vaší schopnosti vnímat ho jako skutečně se odehrávající v reálném čase a na reálném místě.¹⁴

Tento hluboce inkarnační charakter evangelia byl pro Ignáce prvořadým zájmem. Příběh o narození Ježíše Krista se odehrává v temné jeskyni, kde pár bezdomovců hledá přístřeší na noc. Jde o to, aby byl zachycen svou přízemní konkrétností. *Vstoupit na toto místo. Prožít stejný strach a odvalu, jakou pociťují postavy příběhu. Sdílet výkyvy emocí, které se mísí v kotli víry.*

Zakladatele jezuitů zaujalo kolísání lidských emocí v průběhu duchovního života. Považoval za důležité sledovat pohyby útěchy a opuštěnosti, které přicházejí a odcházejí. V opuštěnosti jsme obráceni sami k sobě, zápasíme se zmatkem, pociťujeme ztrátu energie. V útěše jsme naopak šťastně zaměřeni na věci mimo sebe, cítíme se radostní, inspirovaní, živí.¹⁵

Upozornil, že bychom neměli předpokládat, že "normální" duchovní život zahrnuje pouze ten druhý. Útěcha může být formou úniku i darem - hvězdným odvrácením pozornosti od toho, čemu je třeba čelit. Na druhou stranu opuštěnost nemusí být nutně špatná. Může to být Boží způsob, jak nás vymanit ze vzorců, které už nefungují. Lepší je tedy, říká Ignác, uplatňovat základní odstup (nebo lhostejnost) vůči všem vzestupům a pádům našeho života.¹⁶ Prostě *si je uvědomovat, "rozlišovat duchy"*. Vědět, co se děje uvnitř nás, jaké hry hrajeme, jak jsme vytrvale přitahováni k Bohu nebo se od něj vzdalujeme.

Například při očekávání cesty do Lewisovy jeskyně jsem se potýkal s pocitem opuštěnosti. Báł jsem se, že by jeskyně mohla znovu otevřít stíny z minulosti. Procházel jsem obdobím, kdy jsem znovu zápasil s Ježíšem svého dětství a přemýšlel, nakolik mu ještě mohu věřit. Rozpolcený mezi vzpomínkami na to, že jsem byl milován, a obavami, že budu souzen za své přetrvávající pochybnosti. Za normálních okolností bych k takovému výletu přistupoval s útechou a těšil se, že budu sám v poušti. Ale tyhle Ježíšovy věci jsem už dlouho odkládal.

Vstup do jeskyně: Pohled na Ježíše ignaciánskýma očima

Ježíš byl hlavní skutečností v životě Ignáce Loyoly. Toto jméno dal komunitě, kterou založil - Tovaryšstvo Ježíšovo. Když jsem byl sám veden exerciciemi, také mě zaujal Ježíš, se kterým se tento španělský jezuita setkal. Postava, která se výrazně lišila od mé vlastní náboženské zkušenosti z dětství. Ignác mi umožnil znovu si osvojit Písmo - tentokrát ne jako didaktický text zaměřený na dokazování teologického programu, ale jako proměňující příběh, který mě láká do svého života.

Léta jsem se potýkal s Ježíšem plným rozporů. "Člověk může znát věc k smrti a přitom ji vůbec neznat," říká John Ames, starý kongregacionalistický pastor v knize Marilynne Robinsonové *Gileád*.¹⁷ Znal jsem staré teorie o vykoupení a trestajícím Bohu - Ježíš jako krvavá oběť utiňující Otcův hněv. Znal jsem zázračné příběhy o vznášejících se hlavách seker a Ježíši chodícím po vodě (a byl jsem jimi roztrpčen). Odolával jsem exkluzivistickým tvrzením o

Kristově božství, o tom, že je jedinou cestou k Bohu - a nechával jsem odsouzené ty, kteří ho neznali. Ježíš pro mě byl přenesený z let potlačovaných obav. Přesto jsem mu nemohl uniknout.

"Kdo je ten Ježíš?"

Ta rozporuplná postava, která mi chrástí v kleci a prochází dějinami mého života? Která je pro mou mysl rozpaky a kamenem úrazu, ale která nechce odejít. Tento muž, který mi vhánil do očí úctu a slzy, který mě nutí vzdorovat autoritě, když se mýlí, který mi ukazuje na Boha, jenž působí z podhoubí každého mocenského systému.

Kdo je tento Ježíš? Znepokojivý učitel evangelií, který si rozumí s dětmi a dráždí učence, znepokojuje lidi svými záhadnými příběhy. Tančící člen Nejsvětější Trojice, který shlíží z ohromující ruské ikony. Předmět sacharinové zbožnosti v Nejsvětějším Srdci katolické spirituality, sentimentality "Ježíš a já" evangelické zbožnosti, nespoutané vášně metafyzických básníků sedmnáctého století.

Je to židovský rabín z Ježíšova semináře z prvního století, který vyzývá ke spravedlnosti a inkluzi a nečiní si žádné nadpozemské nároky na vlastní božství. Je to Ježíš Džaláluddína Rúmiho, který se chce zrodit v mystické zkušenosti každé duše. Kosmický Kristus, který proplétá svého ducha tkanivem přirozeného světa.

To je ten Ježíš, který láká a svádí mé srdce, který mě pekelně štve a vyvrací mé pohodlné bílé, heterosexuální, mužské, středostavovské hodnoty. Potuluje se po ulicích s bezdomovci, daleko od pozlacených křížů předměstských svatyní. Zuřící proti těm, kteří z něj chtějí udělat Spasitele z jiného světa, bezpečně vystoupivšího do nebe, příliš vzdáleného na to, aby byl skutečný.

"Říkejte mi *všemi* mými jmény," volá Thich Nhat Hanh... a také Ježíš. "Jsem hlava Krista Warnera Salmona," říká, "a vyčůraný Kristus šokujícího moderního umění. Jsem malomocný Františka z Assisi na cestě do Perugia a sněžné husy Mary Oliverové oznamující mou účast v rodině věcí. Jsem truchlící ženy z Plaza de Mayo v Argentině a muži vojenské junty, kteří se ještě nenaučili, že moc není pravda. Jsem sekvoje pokácené společností Pacific Lumber a nezaměstnaní dřevorubci, jejichž rodiny musí jíst. Jsem mladá dívka uvězněná na lodi uprchlíků v Jihočínském moři a pirát, který ji znásilňuje. Jsem všechny tyto zlomené, zranitelné bytosti, které touží po celistvosti a uzdravení země."

Kdo je tento Ježíš? Nejde mi ani tak o jeho *definici*, jako o jeho *prožívání*. Více mě zaujala jeho zranitelnost než jeho tvrzení o zázračné moci. Nakonec se tomu nedá uniknout...
"Ježíši, milovníku mé duše." "Chodí se mnou, mluví se mnou a říká mi, že jsem jeho vlastní."
"Ježíš se mnou chodí, mluví se mnou a říká mi, že jsem jeho vlastní." Potvrzení mých pochybností. Povzbuzující mou touhu. Zakazuje mou lhostejnost. Nemohu se od něj odtrhnout. Ani - konečně - nechci.¹⁸

V průběhu let se Kosmický Kristus stal ústředním bodem mého uvažování o Bohu, což bylo dáno mou prací o přírodě a spiritualitě. Je to to, čím se podle novozákonních autorů stal Ježíš při svém vzkříšení (Sk 2,36). "Zářící světlo Boží slávy... udržující vesmír z Božího

mocného příkazu," říká list Židům 1,3. Univerzální skutečnost, která je mnohem širší než samotné křesťanství - nebo jakákoli náboženská tradice. Kristus, který "byl dříve než všechno a v něm všechno drží pohromadě". (Kol 1,17) Mluvíme zde o christologii, která má globální význam.¹⁹

Ale když se soustředím na Krista jako na vesmírnou skutečnost, riskuji, že z Ježíše udělám trapného nevlastního syna Boha. Obskurní, kmenovou postavu v Palestině prvního století, která si úzce nárokuje jen ty, kdo v něj věří. Abych byl upřímný, na toho Ježíše jsem zanevřel.

Přesto jsem se při pomýšlení na cestu do jeskyně - zpět do stínů minulosti - obával přízraku, že se s ním znovu setkám. Ježíše se sklonem k soudu, který mě kárá za to, že jsem se odchýlil od přímé cesty. Trestající mě za mé pochybnosti při kladení otázek. Koho bych tam v temnotě jeskyně mohl potkat? Překvapilo mě, kolik zbytkového strachu ve mně ještě zůstalo.

Pak se něco stalo. Večer před mým odjezdem jsem šel za dědečkem. Opřel jsem se o jeho kmen, dýchal do ticha mezi námi a slyšel hlas, který promlouval hluboko ve mně. Jako by mi sám dědeček říkal: "Víš, Beldene, nemusíš se bát jít zítra do temnoty té jeskyně. *Koho* jsi celé ty roky každou noc potkával, když jsi ke mně přicházel... když *ne* Ježíše? Každou noc stojíš v ráně na jeho boku! Dotýkáš se jí svými rukama. Moje kůra, jeho tělo. Stejný rozdíl."

Bylo to tam. Hlas stromu, který mi hluboce ignaciánským způsobem ukazoval na Ježíše. Ježíš "v dřevě", v drsném zrnu kůry stromu, v zemité vůni dřeva. Stál jsem v městském parku, kde rodiny venčí své psy a v noci procházejí drogoví dealeri.

Byl to zemitý Ježíš, který se snadno spojil s všeobjímajícím kosmickým Kristem. Jeden držel pohromadě široký prostor vesmíru... druhý trpěl z lásky ke každé jednotlivé části. Oba dva jsou nyní vnímáni jako jeden: Univerzální a partikulární. Oba objevení ve zlomeném stromě v městském parku.

Bylo toho však víc. Když jsem se k dědečkovi naklonil, pokračoval: "Víš, co je *ještě* pobuřující než to, že ve mně nacházíš Ježíše? Nejsou to tvé pochybnosti o tom, zda je božský. Je to otázka - *umíš si to představit?*" - *zda jsi božský i ty!* Stejně jako já. *Oba dva* odrážíme Boží slávu." Přesně to jsem slyšel říkat ten strom.

Druhý den ráno, když jsem se vydal do jeskyně na jihu Missouri, jsem šel beze strachu. Něco se v mém nitru změnilo. Uvědomil jsem si, že jsem ten "problém s Ježíšem" celou dobu chápal špatně. Nebyla to intelektuální hádanka o problematických biblických textech a doktrinálních teoriích. Šlo o vyrovnání se s odloučenou částí *mého já - s tím*, co se mi Bůh snažil říct už dlouho.

Ježíš *tam* nebyl jako součást dualistické dichotomie, se kterou jsem vyrostl. Byl mi blíže, důvěrnější, než jsem si kdy vysnila. Známy stejně opravdově na stromě jako v jádru mé bytosti. Skandální pravda, dalo by se říct. Ale není to to, za co se Ježíš modlil za své učedníky (za celý svět), když prosil: "Aby *všichni* byli jedno, jako ty, Otče, ve mně a já v tobě." To je pravda. (Jan 17,21) Není to to, co potvrdil Pavel, když řekl: "Už nežiji já, ale Kristus." (Galatským 2,20) Není to to, co Bůh zamýšlel od samého počátku - učinit ze všech věcí jedno?

Filosofka Jean Houstonová používá v některých svých programech cvičení nazvané "Skrýváš Boha?". Při práci s několika stovkami lidí ve velkém, spoře osvětleném tanečním sále je požádá, aby zavřeli oči a pomalu se procházeli po místnosti. Když narazí na jinou osobu, mají

se tiše zeptat: "Schovávaš se, Bože?". Ten pak odpoví stejnou otázkou: "Jsi Bůh v úkrytu?". Projdou k někomu dalšímu a stále se ptají na stejnou otázku.

Jean předem přidělil roli "Boha" jednomu člověku ve skupině. Když na tuto osobu narazíte a zeptáte se jí: "Jsi skrytý Bůh?", nedostanete žádnou odpověď. On nebo ona mlčí. Ale tím, že na vaši otázku mlčí, se i vy stáváte Bohem a mlčíte, když k vám přistupují další lidé. Postupně se v místnosti rozhostí ticho. Říká, že nikdy netrvá déle než několik minut, než stovky lidí vstoupí do úplného ticha. V úžasu nad skutečností, že je zde Bůh . ... v každém z nich.

To se dotýká toho, o čem křesťanští mystikové hovoří jako o tajemství theosis neboli zbožštění... naše zbožštění. Vstoupit plně do obrazu a podoby Boží. Teologové východní církve potvrdzovali, že údělem země je najít svou celistvost v Bohu. *Zbožštění* je nadějí každé stvořené bytosti. Bůh chce milovat každého ze svých tvorů, říká Meister Eckhart, ne jako tvory, ale *jako sebe sama*. .²⁰

Je to tajemství skryté v řeckých a ruských pravoslavných ikonách proměnění. Nejen Ježíš je ozáren proměněným božským světlem, ale také učedníci (Petr, Jakub a Jan) a celá hora - skály, tráva a stromy, vše v plamenech. Celé stvoření se ukazuje ve své jiskřivé slávě! Ježíš je zde kosmickým Kristem, *vnitřkem* všeho. Je Hildegardiným zelenajícím se, životodárným Duchem. Teilhardův bod Omega, k němuž jsou všechny věci přitahovány. Základní buddhovská přirozenost každé cítící bytosti, realizující svou světelnou kvalitu. Není to něco, co mají, ale to, čím *jsou*. "Vpravdě," říká Korán, "zahrnuje vše!". (Súra 41:54)

Síla tohoto poznání - které ke mně přišlo od Ignáce Loyoly, z jeskyně a z topolu - je ujištění, že pokud se proměňuji v dokonalou lásku, není už žádný prostor pro strach. To, co si přeji, je již ve mně. Jednoduše spoléhám na Ignácovo svolení důvěřovat své představivosti, na dědečkovu působení, které mi v tom pomáhá, a na Boží touhu spojit všechny věci v lásku. Uskutečnění Velkého rozhovoru.

Jeskyně a sezóna starců

V mnoha kulturách symbolizuje jeskyně příbytek duchovního starce nebo mudrce. V Indii je to *sannjásin* (svatý muž nebo žena) sedící před posvátným ohněm *dhuni* pod skalním převisem na vysoké hoře. Poté, co prošel předchozími životními etapami studenta, hospodáře a lesního obyvatele, *sannjásin* "vše odkládá" (*san-ni-asa*). Zbavuje se starostí, které ho dlouho zaměstnávaly. Nyní je svobodný a může se s ostatními podělit o moudrost, která z tohoto zřeknutí vyplývá. Krácející nebo moudrý muž vstupuje do širšího společenství - stává se občanem světa a nabádá k soucitu se všemi.²¹

Mým nejpřínosnějším počinem v posledních letech byla pomoc při vedení mužských přechodových rituálů v divočině, při výchově starších díky práci organizace Illuman. Jedná se o hnutí vyrůstající z učení Richarda Rohra - pomáhá mužům při přechodu do druhé poloviny života, ptá se, co to znamená žít víc než jen kariéru, přechází do moudrosti a odpovědnosti zralých mužů. Bůh ví, že země po takových mužích touží.²²

Ženy a muže, kteří nám slouží jako starší, charakterizují tři vlastnosti.

1. Už se nebojí tmy. Vítají ticho a samotu jeskyně, už se nebojí toho, co neznají. My ostatní si myslíme, že je bezpečnější zůstat zaneprázdnění, nechat rozsvícená světla, zesílit hudbu a předstírat, že známe všechny odpovědi. "Naše utrpení," říká Barbara Taylorová, "pochází z naší neochoty naučit se chodit ve tmě." .²³

Starší se občas uchýlí do poustevny, třeba do chaty v lese. Denně si vyhradí čas na rozjímavou modlitbu v temném zákoutí pod schody, kde se mohou ztišit. Ruští pravoslavní tomu říkají *poustinie*, záměrné "pouštní místo", do kterého se člověk obvykle stahuje.²⁴ Pro mě je to každý večer dutina v dědečkově boku.

2. Starší slouží také jako důvěryhodní nositelé tradice. Stojí na ramenou těch, kteří tu byli před nimi, a vědí, co stojí za to si pamatovat, jaké příběhy je třeba vyprávět. Z náboženského hlediska jde o víc než o "přemýšlení s církví".²⁵ Znamená to také *zápasit* s tradicí. Učinit ji vlastní, polemizovat s ní.

Tradice není mrtvé závaží, které vás ukotvuje na místě. Je to kyvadlo, závaží v *pohybu*, které se kýve zpět do minulosti (kvůli rovnováze) a dopředu do budoucnosti (kvůli tomu, co je živé a nové). Starší nám ukazují, jak se stále potýkat s tím, co jsme se naučili milovat.

3. Starší se nebojí říkat své názory. Vykonnávají protikulturní, prorockou roli a říkají pravdu moci. Už si nedělají starosti s tím, co si myslí ostatní. Tito prostořekí starci a ohnivě ženy mluví z hloubi soucitu k tomu, co mají vroucně rádi. Spolu s Ignácem přešli od rozjímání k činům, od strachu k lásce. Takové je jádro ignaciánské spirituality: život modlitby, který vede k autentické změně světa.

Největším nebezpečím pro komunitu je ochromení strachem. Ten zaškrcuje lásku: Staví zdi, uzavírá se do uzavřených komunit, vyzbrojuje se proti každému domnělému nepříteli. Nebezpečí je skutečné, říká mudrc. Ale strach je volba.²⁶ Vypořádáme se s ním tak, že vstoupíme do jeskyně vlastního strachu a najdeme tam lásku silnější než strach. Je to ta nejtěžší práce, kterou děláme.

Pomáhá nám však sklízet dary duchovní temnoty, které uvádí Barbara Taylorová: "Znalost božské nepřítomnosti, nedůvěra ke konvenční moudrosti, podezřívavost vůči náboženským utěšitelům, bystré vědomí hranic veškerého jazyka o Bohu."²⁷ V temnotě si můžeme být méně jistí tím, čemu jsme dlouho věřili. Ale tam se nevysvětlitelně ocitáme osvobození od strachu a otevření lásce. Bylo zapotřebí hlasu stromu, který zazněl v temnotě noci, aby mi to přinesl domů.

Proměna strachu v lásku

Když bylo mé dceři sedm nebo osm let, také si prošla obdobím, kdy se bála tmy. Pak jsme ale ve veřejné knihovně našli dětskou knížku, která se jí moc líbila: Mercer Mayerová: *V mé skříni je noční můra*.²⁸ Ten večer jsme ji museli před spaním číst třikrát.

Je to příběh chlapce, kterého vyděsila noční můra skrývající se ve skříni v jeho ložnici. Jedné noci se rozhodne s příšerou vypořádat. Nasadí si vojenskou helmu na hraní, popadne svou hrací pistoli a nabije jí do ústí špunt. Vleze do postele, přitáhne si peřinu a zhasne světlo. Ale neusne. Je ozbrojený a připravený.

Dveře skříně se pomalu otevřou a z nich se vyškrábe obrovské monstrum. Velké oči, obrovské uši, dlouhý vidlicovitý příběh. Chlapec náhle rozsvítí světlo. Jestli se *dříve* bál tmy, noční můra vyděsilo světlo - zvlášť když vidí chlapce s nabitou zbraní, jak na něj míří. "Prosím, nestřílejte," prosí noční můra.

Chlapec je rozpolcený. Je to v podstatě nenásilný kluk, ale noční můra ho vyděsila už příliš mnohokrát. A tak ho stejně zastrelí. Netvor začne plakat, po tváři se mu kutálejí krokodýlí

---

⁸ Ignác Loyola, *Autobiografie*, ¶ 30. George E. Ganss, ed. *Ignác z Loyoly: The Spiritual Exercises and Selected Works* (New York: Paulist Press, 1991), 80-81.

⁹ Viz Ignácovu "Kontemplaci k dosažení lásky", část exercicií, kterou pravděpodobně napsal během pobytu v Manrese. Viz *Duchovní cvičení svatého Ignáce*, přel. George E. Ganss (Chicago: Loyola Press, 1992), ¶ 235-36.

¹⁰ *Duchovní cvičení*, ¶ 47, 91, 103, 112, 192, 220.

¹¹ Barbara Brown Taylor, *Learning to Walk in the Dark* (San Francisco: HarperOne, 2014), 129.

¹² David L. Fleming, *The Spiritual Exercises of Saint Ignatius* (Saint Louis: Institute of Jesuit Sources, 1978), 37.

¹³ *Duchovní cvičení*, ¶ 79. Ženy jako Iñes Pascual a Juana Rakouská patřily mezi Ignácovy první příznivce a jedny z prvních, které se nechaly vést ke cvičením. Katherine Marie Dyckman, Mary Garvin a Elizabeth Liebert, *The Spiritual Exercises Reclaimed*: (New York: Paulist Press, 2001).

¹⁴ *Duchovní cvičení*, ¶ 47, 110-117, 122-125. Tradice jeskyně jako místa Narození Páně sahá až k Justinu Mučedníkovi v roce 150 n. l.

¹⁵ Ignácova "Pravidla rozlišování duchů" v *Duchovních cvičeních*, ¶ 313-336. Viz také Margaret Silf, *The Inner Compass: An Invitation to Ignatian Spirituality* (Chicago: Loyola Press, 2007) a David Lonsdale, *Eyes to See, Ears to Hear: An Introduction to Ignatian Spirituality* (Maryknoll, NY: Orbis Books, 2000). Viz také webové stránky <IgnationSpirituality.com>.

¹⁶ V Principu a základu exercicií Ignác nabádá k této "svaté lhostejnosti". *Duchovní cvičení*, ¶ 23. Dodává, že útěše můžeme důvěřovat, když je nezaviněná, nepřichází jako důsledek něčeho, co jsme udělali. Když přichází sama od sebe, měli bychom si ji "schovávat" pro budoucí příležitosti, kdy se temnota vrátí. Naproti tomu opuštěnost může být duši zničující, přičemž "žádné zvíře na zemi není tak divoké". Setkání s ní vyžaduje nesmírnou odvahu; člověk by neměl dělat změny v dřívějších plánech, když k takovému útoku dojde. *Duchovní cvičení*, ¶ 318, 325, 330.

¹⁷ Marilynne Robinson, *Gilead* (New York: Farrar, Straus, and Giroux, 2004), 6.

¹⁸ Převzato z mého článku "Who Is This Jesus?" v časopise *Sojourners*, 45:4 (duben 2016), 34-37.

¹⁹ Teilhard de Chardin, *The Divine Milieu* (London: Collins, 1964); Ilia Delio, *The Emergent Christ* (Maryknoll, NY: Orbis Books, 2011); Matthew Fox, *The Coming of the Cosmic Christ* (San Francisco: Harper & Row, 1988); a Brian Swimme, *The Hidden Heart of the Cosmos* (Maryknoll, NY: Orbis Books, 1996).

²⁰ Eckhartovo kázání LVI v *Meister Eckhart*, přel. Franz Pfeiffer (London: J. M. Watkins, 1947), 142. Viz také Vladimir Lossky, *The Mystical Theology of the Eastern Church* (Crestwood, New York: St Vladimir's Seminary Press, 2002); a Norman Russell, *The Doctrine of Deification in the Greek Patristic Tradition* (New York: Oxford University Press, 2006).

²¹ Bill Plotkin popisuje pozdní dospělost jako dobu "mudrce v horské jeskyni". *Příroda a lidská duše*, 411-442.

---

²² Illuman je celosvětová nezisková organizace, která podporuje muže usilující o prohloubení svého duchovního života. Viz <Illuman.org>. Illuman rovněž spolupracuje s organizací Mankind Project.

²³ *Naučit se chodit ve tmě*, 185.

²⁴ Catherine de Hueck Doherty, *Poustinia*: (Notre Dame, IN: Ave Maria Press, 1975).

²⁵ Ignácova "Pravidla pro přemýšlení s církví", *Duchovní cvičení*, ¶ 352-370.

²⁶ Říká generál Cypher Raige, kterého hraje Will Smith, ve filmu *After Earth* z roku 2013.

²⁷ *Naučit se chodit ve tmě*, 13.

²⁸ Mercer Mayer, *There's a Nightmare in my Closet* (New York: Penguin Putnam, 1968).